

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Στο Α΄ Πανελλήνιο Συμπόσιο της Έδεσσας ο Κ.Σταλίδης και ο αείμνηστος Σ. Κίσσας αναφέρθηκαν διεξοδικά στον ναό και τους ιδρυτές του. Βλ. γενικά Γ. Σταλίδης, *H Έδεσσα στα χρόνια της Τουρκοκρατίας 14ος αι.-1912*, τ.1, Έδεσσα 1988, σ. 87-92 και ειδικότερα Σ. Κίσσας, Οι τοιχογραφίες του ναού των αποστόλων Πέτρου και Παύλου στην Έδεσσα, Πρακτικά του Α΄ Πανελλήνιου Επιστημονικού Συνεδρίου *H Έδεσσα και η περιοχή της*, Έδεσσα 1995, σ. 180 κ.ε.

2. Για τον Δεσπότη Θωμά, βλ. G. T. Denis, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387*, Rome 1960, σ. 69-86, Παπαδόπουλος, *Γενεαλογία αρ. 40 και 41, Actes de Lavra, III, de 1329 à 1500*, P. Lemerle, A. Guillou, N. Svoronos, D. Papachryssanthou (ed.), Paris 1979, σ. 101.

3. Υπήρξε κόρη του Συμεών Ουρός, γεννημένη το 1351. Παντρεύτηκε το 1367 τον Θωμά Πρεάλιμπο [Πρελούμποβιτς]. Μετά τη δολοφονία του, το 1385 (κατ' άλλους το 1384), ξαναπαντρεύτηκε σχεδόν αμέσως με τον Esau Buondelmonti. Βλ. D. Nicol, *Meteora*, Londres 1963, σ. 59.

4. Βλ. Κ.Σταλίδης, Οι ναοί της Αγίας Σοφίας και της Παναγίας Γαβαλιώτισσας στην Έδεσσα, Πρακτικά του Α΄ Πανελλήνιου Επιστημονικού Συμποσίου *H Έδεσσα και η περιοχή της*, Έδεσσα 1995, σ. 202.

5. Βλ. *Actes de Lavra*, ο.π., σ. 105-106.

6. Βλ. *Actes de Lavra*, ο.π., αρ. 146, σ. 100-101.

7. Θ. Παπαζώτος, Θωμάς Πρεάλιμποβιτς και Μα-

ρία Παλαιολογίνα, ιδρυτές του ναού της Παναγίας Γαβαλιώτισσας στα Βοδενά, *Κληρονομία*, 13 Β (1981), σ. 509-516.

8. Βλ. E. Τσιγαρίδας, Σχετικά με το όνομα της Παλαιάς Μητροπόλεως Εδέσσης, *Μακεδονικά* 24 (1984), σ. 251-261.

9. Βλ. Σταλίδης, ο.π., σ. 202 κ.ε.

10. G. Subotić, "Δώρα και δωρεές του Δεσπότη Θωμά και της Βασιλίσσας Μαρίας Παλαιολογίνας", στο Δεσποτάτο της Ηπείρου, έκδ. E. Χρυσός, Άρτα 1992 και N. Radosević - G. Subotić, *La Vierge Gabaliotissa à Edessa, Recueil des Travaux de l' Institut Byzantin*, XXVII-XXVIII, Beograd 1989, σελ. 228, 258.

11. Βλ. Κίσσας, ο.π., σ. 181.

12. Βλ. Radosević - Subotić, ο.π., σ. 229.

13. Βλ. A. Ευγγόπουλος, Νέα πορτραίτα της Μαρίας Παλαιολογίνας και του Θωμά Πρεάλιμποβιτς, *ΔΧΑΕ* 4 (1964-1965), σ. 53.

14. Βλ. K. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, Βυζαντινή μικροτεχνία, στον τόμο *Ierá Megístη Moní Batopaiídion*, Άγιον Όρος 1996, τ. Β', σ. 480-481.

16. Βλ. Λοβέρδου - Τσιγαρίδα, ο.π., εικ. 406, 426, 429.

17. Βλ. *Le Tresor du Saint Marc de Venise*, Milan, 1984, No 17, σ. 169-170.

18. Βλ. Radosević - Subotić, ο.π., σ. 258.

19. Βλ. E. Τσιγαρίδας, Εικόνες του δευτέρου μισού του 14ου αιώνα από την I. M. Μεγίστης Λαύρας (υπό εκτύπωση).

20. Βλ. A. Grabar, *Les revêtements en or et en argent des icônes byzantines du Moyen Age*, Venise 1975, αρ. 12, εικ. 31.

Katia Loverdou-Tsigarida

Treasures from the Church of the Panagia Gabaliotissa in the Great Lavra Monastery on Mount Athos

This paper describes a number of treasures that were transferred from the Church of the Panagia Gabaliotissa to the Great Lavra Monastery (Mt Athos). They are works of Byzantine minor art and an icon which had been donated to the church and which shows the strong influence of Western workshops that are connected with another icon, given to Vatopedi Monastery by the same donor, Thomas Preljubovic, despot of Ioannina.

Τεώρηση X. Γκαβαρδίνας

Μορφές άγιων γυναικῶν τῆς Ἐδέσσης.

Ἡ ἀγία μεγαλομάρτυς Βάσσα καὶ οἱ ἄγιες νεομάρτυρες Παρθένα καὶ Χρυσή

"Οπως μαρτυρεῖ ὁ τίτλος τῆς παρούσης εἰσηγήσεως, τό θέμα μας σχετίζεται μὲ τὴν τοπική ἀγιολογία τῆς Ἐδέσσης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς.

Εἰσαγωγικῶς θά πρέπει νά σημειώσουμε, ότι δέν υπάρχουν σαφῆ ἀγιολογικά κριτήρια, βάσει τῶν ὅποιων καθορίζονται οἱ τοπικοί ἄγιοι. Βασικό δύμας κριτήριο κατατάξεως ἐνός ἄγιου στούς τοπικούς ἄγιους μᾶς περιοχῆς είναι ὁ τόπος γεννήσεως του καὶ ὁ τόπος του θανάτου του¹. Ἡ σύνδεση εἴτε ἐνός ἀπό τὰ δύο, εἴτε -πολύ περισσότερο- καὶ τῶν δύο βιογραφικῶν αὐτῶν δεδομένων ἐνός ἄγιου μέ κάποιον τόπο, τόν πολιτογραφοῦν, συνήθως μέ σχετική ἀσφάλεια, ώς ἄγιο τοῦ τόπου αὐτοῦ².

Βάσει τοῦ ἀνωτέρω κριτηρίου καὶ οἱ τρεῖς παρουσιαζόμενες μορφές ἄγιων γυναικῶν, ἡ ἄγια μεγαλομάρτυς Βάσσα καὶ οἱ ἄγιες νεομάρτυρες Παρθένα καὶ Χρυσή, πολιτογραφοῦνται ώς τοπικές ἄγιες τῆς Ἐδέσσης καὶ τῆς περιοχῆς τῆς.

1. Ἡ ἀγία μεγαλομάρτυς Βάσσα.

Ἡ ἀγία μάρτυς Βάσσα ἔλκει τήν καταγωγή της ἀπό τήν Ἐδέσσα. Πρόκειται περὶ τῆς πρώτης Ἐδεσσαίας ἄγιας γυναικός, τῆς ὅποιας ἡ ἀγιότης ἀνεγνωρίσθη ἀπό τήν Ἐκκλησία καὶ ἡ μνήμη της τιμάται τήν 21η Αυγούστου.

Ὦς πρός τόν τόπο καταγωγῆς τῆς ἄγιας, τήν Ἐδέσσα δῆλ. τῆς Μακεδονίας καὶ ὅχι τῆς Συρίας, οἱ πληροφορίες τόσο τῶν παλαιῶν, ὅσο καὶ τῶν νεοτέρων Συναξαρίων είναι σαφεῖς³. Κατά τό Συναξάρι τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως: Αὕτη μάρτυς ὑπῆρχεν ἐπί Μαξιμιανοῦ τοῦ Βασιλέως, ἐν Ἐδέσσῃ τῇ πόλει τῆς Ἐλλάδος⁴.

Συμφώνως πρός τίς πληροφορίες τῶν Συναξαρίων, ἡ ἄγια Βάσσα ἔζησε κατά τούς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Γαλερίου Οὐαλερίου Μαξιμιανοῦ (293-311). Γεννήθηκε ἀπό γονεῖς χριστιανούς. Νωρίς ἔμεινε δραφανή. Ὅταν

ἔφθασε σέ ήλικια γάμου ἔλαβε ὡς σύζυγό της τόν εἰδωλολάτρη Ιερέα Οὐαλέριο, μέ τὸν δόπιο ἀπέκτησε τρεῖς υἱούς, τόν Θεόγνιο, τόν Ἀγάπιο καὶ τόν Πιστό. Ἡ ἀγία Βάσσα φρόντισε νά ἐμφυσήσει τή χριστιανική πίστη καὶ στά τρία παιδιά της. Τό γεονός αὐτό προκάλεσε τήν ἔντονη ἀντίδραση τοῦ συζύγου της Οὐαλερίου, ὁ δόπιος φαίνεται πώς ζητοῦσε εύκαιρια νά ἐκδικηθεῖ τή Βάσσα γιά τή χριστιανική διαπαιδαγώγηση πού παρεῖχε στά παιδιά τους. Ἡ δυνατότητα αὐτή δέν ἀργησε νά τοῦ δοθεῖ.

Το ἔτος 304, ἐπί αὐτοκράτορος Μαξιμιανοῦ, ἐξεδόθη διάταγμα βάσει τοῦ δόπιον ὑποχρεώνοντο δύο οἱ κάτοικοι τῆς αὐτοκρατορίας νά θυσιάζουν στους θεούς μιά ὁρισμένη ἡμέρα τοῦ ἔτους⁵. Τό μέτρο αὐτό ἐφηρόμεσθη μέ αὐστηρότητα. Κατά ἐκαποντάδες οἱ χριστιανοί συλλαμβάνονταν, καὶ, δοσού δέν ἐδέχοντο νά θυσιάσουν, θανατώνονταν⁶.

Ο Οὐκεντίνος Βικάριος τῆς Διοικήσεως Μοισιῶν, μέ ἔδρα του τή Θεοσαλονίκη, ἐφήρμοσε ἀμέσως τό διάταγμα τοῦ αὐτοκράτορος, ὑποχρεώνοντας τούς ὑπηκόους του νά θυσιάζουν στούς θεούς καὶ νά τρώνε τά εἰδωλόθυτα. Ο σύζυγος τής ἄγιας Βάσσας, δ Οὐαλέριος, ἐφαρμόζων τό διάταγμα αὐτό κάλεσε τή Βάσσα καὶ τά παιδιά του νά θυσιάσουν στά εἰδωλα, ἡ δέ μηδέ ούς παρεῖχε πρός τοῦτον⁷. Μεταχειρίζόμενος ὑποσχέσεις καὶ ἀπειλές προσπάθησε νά ὀδηγήσει τά μέλη τῆς οἰκογενείας του στή λατρεία τῶν εἰδώλων, χωρίς ἀποτέλεσμα⁸. Αντιδρώντας στή στάση αὐτή τής οἰκογενείας του καταδίδει δ ίδιος στόν Βικάριο, πού τότε είχε ἐπισκεφθεῖ τήν Ἐδέσσα, τή χριστιανική πίστη τής συζύγου του καὶ τῶν παιδιῶν του.

Ο Βικάριος Οὐκεντίνος ὁδήγησε τή Βάσσα καὶ τά τρία τέκνα της στό δικαστήριο τῆς Ἐδέσσης. Ἐκεῖ, συμφώνως πρός τήν εἰδωλολατρική συνήθεια κατεβλήθη προσπάθεια μεταστροφῆς τῶν στή θρησκεία τῶν εἰδώλων. Ἡ ἄγια Βάσσα διμολογήσασα ἔστητην χριστιανή

ἔρριφθη ἐν τῇ φυλακῇ μετά τῶν νίῶν της.

‘Η δημοσία αιντή όμιολογία της χριστιανικής πίστεως ἔδωσε τό ἔναυσμα γιά τήν ἔναρξη τοῦ μαρτυρίου, τόσο τῆς ἀγίας, ὅσον καὶ τῶν τριῶν τέκνων της⁹. Πρῶτος μαρτύρησε ὁ μεγαλύτερος νιός της, ὁ Θεόγνιος, ὁ ὄποιος κρεμασθείσ· ἔξεσχισθη¹⁰. Στή συνέχεια, ὁ Ἀγάπιος ἐδάρη ἀλύπητα καὶ προφανῶς ἐπαροτρύνετο νά ἀπαρνηθεῖ τή χριστιανική πίστη του. ‘Ο βασανισμός τοῦ Ἀγαπίου ἐγίνετο ἐνώπιον τῆς ἀγίας Βάσσης, ἡ ὅποια ἐνεθάρρυνε καὶ παρότρυνε τόν νιό της στό μαρτύριο. Παρά τά βασανιστήρια, ὁ Ἀγάπιος δέν ἐνέδωσε στίς προτροπές τῶν βασανιστῶν, οἱ ὄποιοι μετά ταῦτα ἐξέδαραν τό δέρμα τῆς κεφαλῆς του μέχρι τοῦ στήθους του, καὶ ἐν ὅσῳ τόν ἐξέδερον ὁ τοῦ Χριστοῦ ἀθλητής ἔλεγε τό ἀξιομνημόνευτον τοῦτο ἀπόφθεγμα· ‘Οὐδέν οὕτως ἥδυ, ὡς τό πάσχειν ὑπέρ Χριστοῦ’!¹¹. ‘Ακολούθως, ὁ τρίτος νιός της ἀγίας Βάσσης, ὁ Πιστός ἀρνηθείς καὶ αὐτός νά μεταβάλει τήν πίστη του, ἐτιμωρήθη μέ διαφόρους βασάνους καὶ ἔλαβε τήν διάξι- φους ἀποκεφάλισιν μετά τῶν δύο ἀδελφῶν.

Μετά το μαρτύριο τῶν παιδιών της ἡ εὐγενεστάτη τούτων μήτηρ ἐγκλείεται στή φυλακή. Κατά τό Συναξάριο τῆς Κωνσταντινουπόλεως: ἐν τῇ φυλακῇ ὑπό χειρός ἀγγέλου τροφήν δεξαμένη, ἐνισχύθηκε στόν ἀγώνα της. Στή συνέχεια, καί ἀφοῦ παρῆλθαν ἐπτά ἡμέρες, ὁ Βικάριος Οὐζικεντῖνος φεύγοντας ἀπό τήν Ἐδεσσα, διέταξε να μεταφερθεῖ μαζί του στή Θεσσαλονίκη καί ἡ Βάσσα. Ἀρχικῶς προσπάθησε νά ἀλλάξει τήν πίστη τῆς ἀγίας μέ διάφορες ὑποσχέσεις. Ἀφοῦ διαπίστωσε ὅτι αὐτό ἦταν ἀδύνατο, διέταξε τόν βασανισμό τῆς ἀγίας.

Αρχικῶς, ἡ Βάσσα ἐτοποθετήθη ἐντός μεγάλης δεξαμενῆς μὲν νερού στήν όποια εἶχαν τοποθετηθεῖ ἔιφη ἀμφίκοπα. Οἱ βασανιστές πίστευαν ἡ ὅτι τό νερό θά ἔπνιγε τή Βάσσα ἡ ὅτι τά ἀμφίκοπα ἔιφη θα διαπερνοῦσαν τό σῶμα της. Κατά τρόπο παράδοξο καὶ ὑπερφυσικό ἡ ἀγία ἐπέξησε. Στή συνέχεια, ἐρρίφθη στήν πυρά καὶ ἐλιθοβολίθη. Καὶ ἀπό αὐτές τίς δοκιμασίες ἔξηλθε ὀβλαβής. Κατόπιν τούτων ὁ Οὐρανός διέταξε τήν ἀγία Βάσσα νά θυσιάσει στόν θεό Δία. Ὁδηγηθεῖσα ἡ Βάσα ἐντός εἰδωλολατρικοῦ ναοῦ, τό του Διός εἴδωλον κατασχοῦσα κατέσεισεν αὐτό καὶ τήν γῆν κατέρραξε καὶ ἐλέπτυνεν.

Ο Βικάριος θεώρησε τό γεγονός αυτό ἀπο-
τέλεσμα μαγείας καὶ διέταξε νά ριφθεῖ ἡ Βάσσα
στή θάλασσα, σ' ἓνα σημεῖο, πού ἀπέχει δύτικά
χιλιόμετρα ἀπό τήν ξηρά. Παρακολουθώγεται
οἱ εἰδωλολάτρες ἀπό μακριά τό θέαμα, καὶ
ἐνῷ ἀνέμεναν τόν βέβαιο πνιγμό της, τήν εἶδαν
νά κάθεται ἐπί θρόνου εὐπρεπῶς καὶ σύν αὐτῇ
τρεῖς ἄνδρες ὑπέρ τόν ἥλιον ἔξαστράπτοντες.
Αὐτοί τήν ἔβαλαν σέ πλοιάριο καὶ τήν διέσω-
σαν. Πιθανῶς οἱ νέοι νά ἤταν τά τοία παιδιά
της. Μετά δύτικά ήμέρες, ἡ ἀγία Βάσσα ἀπεβιβά-
σθη στή νῆσο Ἀλώνη τῆς Προποντίδος¹².

ρια, ὁ Ἀγάπιος δέν ἐνέδωσε στίς προτοροπές τῶν βασανιστῶν, οἱ δποῖοι μετά ταῦτα ἐξέδαραν τό δέρμα τῆς κεφαλῆς του μέχρι τοῦ στήθους του, καὶ ἐν ὅσῳ τόν ἐξέδερον ὁ τοῦ Χριστοῦ ἀθλητής ἔλεγε τό ἀξιομνημόνευτον τοῦτο ἀπόφθεγμα· «Οὐδέν οὕτως ἥδυ, ὡς τό πάσχειν ὑπέρ Χριστοῦ»¹¹. Ἀκολούθως, ὁ τρίτος υἱός τῆς ἀγίας Βάσσης, ὁ Πιστός ἀρνηθείς καὶ αὐτός νά μεταβάλει τήν πίστη του, ἐτιμωρήθη μέ διαφόρους βασάνους καὶ ἔλαβε τήν διά ξίφους ἀποκεφάλισιν μετά τῶν δύο ἀδελφῶν.

Έκει ξούσε εἰρηνικά, ώσπου κάποτε ἔνας
ἀρχειοφύλακας τοῦ Βικαρίου, ὀνομαζόμενος
Φίλιππος, τήν ἀνεγνώρισε καὶ ἀνέφερε τό γε-
γονός στό Βικάριο. Ἐκεῖνος εἰδοποίησε τόν
Κονσουλάριο (Διοικητή) τοῦ Ἐλλησπόντου
Φλαύιον Λαοδίκιον νά τή συλλάβει καὶ νά τή
φονεύσει. Αὐτός μέ τή σειρά του συνέλαβε τή
Βάσσα, διέταξε νά δέσουν τά χέρια της καὶ νά
συντρίψουν ὅλο τό σῶμα της μέ ραβδισμούς.
Στό τέλος διέταξε καὶ τόν ἀποκεφαλισμό τῆς
ἄγιας τό ἔτος 305. Τότε ὁ πρεσβύτερος τῆς
Ἄλωνης Σωφρόνιος ἔθαψε τό σῶμα της καὶ με-
τά τήν κατάπαυση τοῦ διωγμοῦ (311) ἀνηγέρθη
στόν τάφο της ναός πρός τιμήν της. Ὁ ναός
αὐτός δέν διασώζεται καὶ τό λείψανο τῆς άγιας
ἔχει χαθεῖ. Ἀκριβεῖς πληροφορίες περὶ τοῦ
ἔτους καταστροφῆς τοῦ ναοῦ δεν ὑπάρχουν.
Πάντως, μέχρι τό 1923 στή θέση τοῦ παλαιοῦ
ναοῦ διεσώζετο ἄγιασμα τῆς άγιας Βάσσας,
ὅπου τήν 21η Αὐγούστου ἐορτάζετο πανδήμιας
ἡ ἕορτή της¹³.

‘Η ἀγία Βάσσα ἐτιμᾶτο σέ δῆλη τήν περιοχή τῆς Προποντίδος, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπό τό γεγονός ὅτι πολύ ἐνωρίς Ἰδρύθη ναός καὶ μονή πρός τιμήν της στο παράλιο προάστιο τῆς Χαλκηδόνος Ἰμερος¹⁴.

‘Ασματικούς κανόνες πρός τιμήν της ἀγίας συνέταξε ὁ ἄγιος Ἰωσήφ ὁ Υμνογράφος¹⁵.

Τά τελευταία χρόνια, 1983 κ. έξ, κατόπιν
ένεργειών του Μητροπολίτου Έδεσσης Καλλι-
νίκου κατεβλήθη προσπάθεια ώστε νά τιμη-
θούν ή άγια Βάσσα και τά τέκνα της στήν
Έδεσσα. Πρός τόν σκοπόν αυτόν καθιερώθη
ώς δεύτερη Πανήγυρη τοῦ Ιεροῦ Ναοῦ τῶν
Άγιων Πάντων Έδεσσης ή έօρτη τῆς άγίας
Βάσσης (21 Αύγουστου) και δρίσθη τό παρεκ-
κλήσιο τῆς Κρύπτης τοῦ ἀνωτέρου Ναοῦ νά

Μορφές ἀγίων γυναικῶν τῆς Ἐδέσσης

τιμᾶται ἐπ' ὄνοματί της¹⁶.

· Η ώραία αυτή προσπάθεια συνεχίζεται και από τόν νῦν μητροπολίτη Έδεσσης, Πέλλης και Άλμωπίας κ. Χρυσόστομο, μέ τίς εὐλογίες και τήν πρόνοια τοῦ ὅποιούν ἔξεδόθη τό ἔτος 1990 ὁ βίος καὶ ἡ ἀκολουθία, ὁ παρακλητικός κανόνας καὶ οἱ χαιρετισμοί τῆς ἀγίας μεγαλομάρτυρος Βάσσης καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς Ἀγαπίου, Θεογνίου καὶ Πιστοῦ, ἀπαντα ἔργα τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἰωάννη Φραγκάκου.

2. Ἡ ἀγία νεομάρτυς Παρθένα ή Ἐδεσσαία.

Πολλές πληροφορίες γιά τόν βίο καί τό μαρτύριο τῆς ἀγίας νεομάρτυρος Παρθένας δέν μᾶς ἔχουν περιέλθει. Φαίνεται ὅμως πώς ἔζησε καί μαρτύρησε κατά τόν 14ο αἰώνα στήν πόλη τῆς Ἐδέσσης.

Τό έτος 1958 ό τότε μητροπολίτης Ἐδέσσης και Πέλλης Διονύσιος ἔξεδωσε τήν ἀκολουθία τῆς μάρτυρος Παρθένας, τήν δποία ἐποίησε ὁ μοναχός Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης¹⁷. Στό προλογικό σημείωμα αὐτῆς τῆς ἐκδόσεως, ὁ Ἐδέσσης Διονύσιος κατέγραψε διάφορες πληροφορίες πού ἀφοροῦν στίς πηγές τοῦ βίου και τοῦ μαρτυρίου τῆς ἀγίας Παρθένας¹⁸.

Κατά τόν Ἐδέσσης Διονύσιο, «ἡ ἀγία καὶ ἔνδοξος νεομάρτυς Παρθένα ἡ Ἐδεσσαία μαρτύρησε τό ἔτος 1375, κατά το ὅποιον μετά δικτάμηνον πολιορκία κατελήφθη διά προδοσίας ὑπό τῶν Τούρκων ἡ ὥραία Μητρόπολις τῆς Κεντρικῆς Μακεδονίας, ἡ πολυάριθμη τοῦ Εδεσσα». Στή συνέχεια ἀναφέρει, ὅτι τόν βίο καὶ τό μαρτύριο τῆς ἀγίας «ἀνεύρομεν εἰς διάφορα παλαιά Μηναῖα, τά δόποια συνελέξαμεν ἐκ διαφόρων ναῶν τῆς καθ' Ἡμᾶς Ἱερᾶς Μητροπόλεως καὶ τά δόποια σήμερον, ὡς Ἱερά κειμήλια καὶ πολυσέβαστα, κεῖνται ἐν τῇ ὑφ' Ἡμῶν καταρτισθεῖσῃ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἱερᾶς Μητροπόλεως, εἰς τήν ὁποίαν ἐδωρήσαμεν τήν πλουσιωτάτην Βιβλιοθήκην Ἡμῶν, περιλαμβάνοντας πλέον τῶν τρισχιλίων τόμων. Εἰς πολλά τῶν ἀρχαίων τούτων Μηναίων καὶ εἰς δύο Εὐαγγέλια, ᾧν ἡ ἀρχαιότης φθάνει μέχρι τῶν πρώτων ἐκδόσεων τῆς ἐνετικῆς τυπογραφίας τοῦ Ἀλδου καὶ Μινούτιου, ἀναγράφονται ὑπό εὐσεβῶν χειρῶν Ἱερέων εἰδήσεις περὶ

Συμφώνως πρός τις πληροφορίες του

Ἐδέσσης Διονυσίου τό μαρτύριο τῆς ἀγίας
Παρθένας ἔχει ὡς ἐξῆς:

Τό έτος 1375 οἱ Τοῦρκοι πολιόρκησαν τὴν πόλη τῆς Ἐδέσσης. Λόγῳ τῆς φυσικῆς δύχυρωσεως τῆς πόλεως καὶ τῆς σθεναροῦ ἀντιστάσεως τῶν κατοίκων τῆς, ὑπὸ τήν ἥγεσία τοῦ ἱερομονάχου Σεραφείμ, ἡ κατάληψη τῆς Ἐδέσσης καθίστατο δύσκολῃ. Τήν ἀντισταση, ὅμως, τῶν Ἐδεσσαίων ἔκαμψε ἡ προδοσία ἐνός σλαβικῆς καταγωγῆς κατοίκου τῆς πόλεως, ὁ ὅποιος ὀνομάζετο Κέλ Πέτρος (φαλακρός ἢ κασιδιάρης Πέτρος). Ὁ Κέλ Πέτρος, παρουσιασθείς ἐνώπιον τοῦ διοικητοῦ τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ πού πολιορκοῦσε τήν Ἐδεσσα, ἐπρότεινε τήν ὑπόδειξη τρόπου εὐκόλου καταλήψεως τῆς πόλεως ἔναντι ἀνταλλαγμάτων. Ἐξήτησε τήν καταβολή ἐνός σημαντικοῦ χρηματικοῦ ποσοῦ καὶ τήν ἀνάδειξή του σέ ἀξιωματικό τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ. Μόλις ἔλαβε τή διαβεβαίωση τῶν Τούρκων ὅτι θά ἴκανοποιήσουν τά αἰτήματά του, ὁδήγησε τούς Τούρκους στρατιῶτες, ἀπό κάποια δίοδο κοντά στούς καταρράκτες, ἐντός τῆς πόλεως τῆς Ἐδέσσης. Ἐται ἐπετεύχθη ἡ κατάληψη τῆς πόλεως. Στή συνέχεια, ὁ Κέλ Πέτρος ἔζητησε τήν ἐκπλήρωση τῶν ὑποσχέσεων τοῦ Τούρκου στρατιωτικοῦ διοικητοῦ. Οἱ Τοῦρκοι δέν ἀρνήθηκαν τά ὑποσχεθέντα ἀλλά ἔθεσαν ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση στόν Κέλ Πέτρο νά ἀσπασθεὶ αὐτός καὶ ἡ οἰκογένειά του τόν ἴσλαμισμό. Ὁ Ἰδιος δέν ἔφερε καμμία ἀντίρρηση καὶ ἔγινε ἀμέσως μουσουλμάνος. Συνάντησε ὅμως τή σθεναρή ἀντίδραση τῆς κόρης του, ἡ ὅποια δεν ἐδέχετο νά ἀλλαξιπιστήσει. Ὁ Κέλ Πέτρος μή δυνάμενος νά κάψψει τό φρόνημα τῆς κόρης του τήν ἐκτύπησε ἀγρίως καὶ στή συνέχεια τήν παρέδωσε στούς Τούρκους γυμνή καὶ αἰμορραγοῦσα. Ἐπί τρεῖς ήμέρες οἱ Τοῦρκοι ἀσελγοῦσαν καὶ βασάνιζαν τήν ἄγια Παρθένα. Διεπόμπευσαν γυμνή τήν Παρθένα στούς δρόμους τῆς Ἐδέσσης μέ τή συνοδεία μουσικῶν δργάνων καὶ στή συνέχεια τήν ἔθαιψαν ζωντανή σ' ἔναν λόφο εύρισκόμενο στό ἄκρο τῆς πόλεως, μέσα στούς σημερινούς στρατώνες. Ἡ περιοχή αὐτή παρέμεινε γνωστή ὑπό τήν ἐπωνυμία «Κίς-Τεπεσί» ἢ «Κίς-Τεπέ», δηλ. λόφος τῆς Παρθένου.

Μετά τό μαρτυρικό τέλος τῆς ἁγίας Παρθένας, ὁ πατέρας της Κέλ Πέτρος, ἀνεκηρύχθη δξιωματικός τοῦ τουρκικοῦ στρατοῦ¹⁹. Ἡ

Παρθένα ἀνεκηρύχθη ἄγια ἀπό τήν Ἐκκλησία καὶ ἡ μνήμη τῆς ἐορτάζεται στίς 9 Ἰανουαρίου ἐκάστου ἔτους.

Συμφώνως πρός τίς ἀνωτέρω πληροφορίες τοῦ Ἐδέσσης Διονυσίου, διαπιστώνουμε ὅτι ὡς ἔτος μαρτυρίου τῆς ἄγιας Παρθένας καθορίζεται τό ἔτος 1375. Ἐπίσης, κατά το ἔτος αὐτό χρονολογεῖται ἡ ἀκριβής ἡμερομηνία καταλήψεως τῆς πόλεως τῆς Ἐδέσσης ἀπό τοὺς Τούρκους. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἐπικρατοῦν διάφορες ἀπόψεις περὶ τῆς ἀκριβοῦς χρονολογίας καταλήψεως τῆς πόλεως τῆς Ἐδέσσης ἀπό τούς Τούρκους²⁰, ἀλλά καὶ ὅτι ἐπικρατεῖ ἡ ἀντίληψη πώς οἱ καταλήψεις τῆς Ἐδέσσης ἦταν περισσότερες ἀπό μία, εἶναι δύσκολο νά δεχθοῦμε ὡς ἀκριβές ἔτος μαρτυρίου τῆς ἄγιας Παρθένας τό ἔτος 1375. Τό ζήτημα αὐτό θά διαλευκανθεῖ μόνον ὅταν καθορισθεῖ τό ἀκριβές ἔτος καταλήψεως τῆς πόλεως τῆς Ἐδέσσης ἀπό τούς Τούρκους. Ὁ Ἐδέσσης Διονύσιος δέν ἀνέφερε ἐάν τό ἔτος 1375 ἀναγράφεται ὡς ἔτος μαρτυρίου τῆς ἄγιας Παρθένας στά παλαίπυπα Μηναῖα καὶ Εὐαγγέλια πού εἶχε ὑπ’ ὅψιν του κατά τή συγγραφή τοῦ βίου καὶ τοῦ μαρτυρίου τῆς ἄγιας Παρθένας. Εάν τό ἔτος 1375 εἶναι τό πραγματικό ἔτος καταλήψεως τῆς πόλεως τῆς Ἐδέσσης καὶ κατά συνέπεια τό πραγματικό ἔτος μαρτυρίου τῆς ἄγιας Παρθένας τότε μποροῦμε, κατά προσέγγιση, νά ὑπολογίσουμε ὡς ἔτος γεννήσεως τῆς ἄγιας τό ἔτος 1350.

Ο Ἐδέσσης καὶ Πέλλης Διονύσιος στό προλογικό σημείωμα πού προέταξε κατά τήν ἔκδοση τῆς Ασματικῆς Ἀκολουθίας τῆς Ἅγιας Ἐνδόξου Νεομάρτυρος Παρθένας τῆς Ἐδέσσαιας, τό ἔτος 1958, ἀναφέρει τήν ὑπαρξη τριῶν νωπογραφιῶν, σέ τρεις διαφορετικούς ναούς, οἱ ὅποιες κατά τήν ἀποψή του ἰστοροῦν τήν ἄγια Παρθένα. Αὐτές οἱ νωπογραφίες, κατά τόν Ἐδέσσης Διονύσιο, εύρισκονται: α) στό παρεκκλήσιο τῶν Γενεθλίων τῆς Θεοτόκου, τό ὅποιο «κεῖται ἐπί νησίδος ἐντός τοῦ Ἐλους τοῦ Ἀγρα, δπου ἀλλοτε ἦτο κτισμένη Ιερά Μονή», β) «εἰς τό ἡμιερειπωμένον παρεκκλήσιον τοῦ Ἀγίου Δημητρίου τοῦ χωρίου Κάτω Γραμματικόν», καὶ γ) «εἰς τόν ναΐσκον τῆς Ἅγιας Παρασκευῆς εἰς τήν περιφέρειαν τῆς κοινότητος Καρυδιᾶς», τῆς ἐποχῆς τοῦ 17ου αἰώνος. Κατά τόν Ἐδέσσης Διονύσιο: «ἐξ αὐτῶν προκύπτει ὅτι ἥδη κατά τή διάρκεια τῆς

Τουρκοκρατίας ὁ εύσεβής λαός τῆς περιοχῆς τῆς Ἐδέσσης τιμοῦσε τή μνήμη τῆς ἄγιας νεομάρτυρος καὶ παρθενομάρτυρος Παρθένας, ὡς ἡρωῖδος τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ μάρτυρος τοῦ Χριστοῦ».

Διαφοροποιημένη ἀποψη ὡς πρός τήν ἀγιότητα τῆς Παρθένας διετύπωσε στό παρελθόν ὁ λόγιος Ἐδέσσαιος Κ. Ι. Σιβένας²¹. Ο Σιβένας, ἀμφισβητών τήν ἀγιότητα τῆς Παρθένας, ἥρθε σέ ορήξη μέ τόν Ἐδέσσης Διονύσιο, διότι ὑποστήριξε τήν ἀποψη ὅτι «ἡ Ἐδεσσα βρέθηκε ξαφνικά μέ τυπική Ἅγιαν, ἀγνωστή ὡς ἐκείνη τή μέρα σ’ ὅλη τήν Ἐδεσσα καὶ τήν περιφέρεια»²².

Κατά τήν ἀποψη τοῦ Σιβένα²³, «ὁ θρύλος τῆς παραδόσεως τῆς Ἐδέσσης εἰς τούς Τούρκους ἔπειτα ἀπό τήν προδοσία τοῦ σλαβικῆς καταγωγῆς προδότου Πέτρου ἦταν γνωστός στήν Ἐδεσσα ἀπό τά παληά χρόνια καὶ ὅλοι οἱ ἔκαστοτε διατελέσαντες Μητροπολίται, καθώς καὶ οἱ Δημιογέροντες καὶ πρόκριτοι τῆς πόλεως, ἐγνώριζον αὐτόν τόν θρύλον μέ τίς διάφορες ἐκδοχές του, κανένας ὅμως δέν τοῦ ἔδωσε σοβαρά σημασία καὶ μόνον πρόν μερικά χρόνια ἔνας Ἐδέσσαιος καθηγητής τοῦ Γυμνασίου πού ἥθελε νά παριστάνει τόν ἴστορικό, σκέψηθηκε μέ τή φαντασία του νά παρουσιάσῃ ὡς δῆθεν Ἅγια ἀναγνωρισμένη τήν κόρη τοῦ προδότου καὶ ἔπλασε μέ το μυαλό του ὀλόκληρο παραμῆθι, τό ὅποιον ἀνέπτυξε κατά τό ἔτος 1957 στόν τότε Μητροπολίτη Διονύσιον, ὁ ὅποιος, μέ τήν μεγάλη του φιλοδοξία νά γίνη θόρυβος περὶ τό ὄνομά του, παραδέχθηκε καὶ ἐπίσπευσε σάν ἀληθινά τά ὄσα τοῦ ἀνέφερεν ὁ καθηγητής καὶ, ἀντί νά ζητήσῃ πληροφορίες ἀπό ἄλλους Ἐδέσσαιούς, ἔστειλε στήν Ι. Σύνοδο τῆς Ἐλλάδος τό ὑπ’ ἀριθμ. 1872 τῆς 12/9/1957 ἔγγραφόν του μέ τό ὅποιον ἀνέφερε ἀναληθῶς ὡς γεγονός τήν ὑπαρξη τῆς ἐν λόγῳ ἄγιας, καὶ ὅτι ἔχει δῆθεν χαθῆ Ἀκολουθία της καὶ ζήτησε τήν ἔγκρισι νέας Ἀκολουθίας τήν ὅποιαν καὶ ὑπέβαλεν.

Η Ι. Σύνοδος, στηριχθεῖσα στήν Ἀρχιερατική διαβεβαίωση αὐτοῦ, ἐνέκρινε τήν ὑποβληθεῖσαν νέαν Ἀκολουθίαν αὐτής τῆς κατά φαντασίαν ἄγιας Παρθένας καὶ μέ τό ὑπ’ ἀριθμ. 266 τῆς 12/11/1957 ἔγγραφό της ὡρισε νά ἐορτάζεται ἡ μνήμη αὐτής στίς 9 Ιανουαρίου, γιά

λόγους ὅμως εύνοήτους ἡ Ι. Μητρόπολις μετέθεσε τόν ἐορτασμό της γιά τήν πρώτη Κυριακή μετά τά Φῶτα».

Ο Κ. Ι. Σιβένας²⁴ δικαιολογώντας τήν ἀρνητική του θέση γιά τήν ἀγιότητα τῆς Παρθένας ἔγραψε τά ἔξης:

«Ολα ὅσα ἀναφέρονται στόν πρόλογο τῆς ἐγκριθείσης Ἀκολουθίας, καθώς καὶ στό Συναξάριο αὐτής εἶναι φαντασικά καὶ ἀνυπόστατα.

Πρῶτα - πρῶτα τή βάφτισαν μέ τό ὄνομα Παρθένα, ὄνομα ἐντελῶς ἀγνωστο στήν Ἐδεσσα καὶ σ’ ὅλη τήν περιφέρεια, πού μόνον οἱ πρόσφυγες τό συνηθίζουν καὶ βεβαιώνει ἀναληθῶς ὅτι ὁ εύσεβής λαός τῆς Ἐδέσσης καὶ τῶν περιχώρων τιμῶν τήν μνήμην τῆς ἄγιας συνηθίζει ἀνέκαθεν κατά τήν βάπτισιν τῶν θυγατέρων του νά δίδη εἰς αὐτάς, κατά προτίμησιν, τό ὄνομα Παρθένα!!

Ἀναγράφεται ἐπίσης στήν Ἀκολουθία ὅτι στόν λόφο τῶν στρατώνων ὑπῆρχε τό μνημεῖο τῆς Ἅγιας καὶ ὅτι κατά τόν συμμοριοπόλεμο ὁ συνταγματάρχης Λίβας τό κατέστρεψε γιά νά ὀχυρώσῃ τούς στρατώνες, πού εἶναι ἀναληθέστατο καὶ στή φαντασία γιά τή μνήμη τοῦ στρατηγοῦ Λίβα, γιατί ἔρουμε δλοι οἱ Ἐδέσσαιοι ὅτι ποτέ δέν ὑπῆρχε ἔχνος μνημείου στούς στρατώνες. Ἀναγράφεται ἐπίσης στό Συναξάριο ὅτι εἰκόνα τῆς ἄγιας αὐτής ὑπάρχει σέ διάφορα ἔξωκλήσια, πού ἀπέχουν ἀπό τήν Ἐδεσσα πολλά χιλιόμετρα, τό διαπίστωσα δέ προσωπικά ὅτι καμμιά εἰκόνα μέ τό ὄνομα Παρθένα δέν βρίσκεται στά ἔξωκλήσια πού ἀναφέρονται, καὶ γεννᾶται τό ἐρώτημα: ἀφοῦ αὐτή ἡ δῆθεν Ἅγια ἤτο Ἐδεσσαία, δέ θά ἔπρεπε νά βρεθῇ μά εἰκόνα ἔστω αὐτής στίς τόσες παληές ἐκκλησίες καὶ παρεκκλήσια τῆς πόλεως;».

Ο Κ. Ι. Σιβένας²⁵ πίστευε ὅτι δέ τότε Μητροπολίτης Ἐδέσσης Διονύσιος μέ τίς ἐνέργειες του πρόσω παθορισμό τής ἡμέρας ἐορτασμοῦ τῆς ἄγιας Παρθένας κατόπιν Συνοδικῆς ἐγκρίσεως «δυσφήμιζε πρῶτα τήν Ἐδεσσα καὶ τούς κατοίκους της, ὡς ἀχαρίστους καὶ ἀδιάφορους θρησκευτικά, ὥστε νά παραβλέψουν καὶ ἀγνοήσουν ἐπί τόσα χρόνια ἔνα τόσο σημαντικό ἱερό γεγονός, γιά τό δόποιο θά ἔπρεπε νά είναι ὑπερήφανοι καὶ να καυχῶνται, δπως γίνεται μέ τίς ἄλλες πόλεις καὶ τόπους πού ἔχουν

ἰδιούς τους Μάρτυρες καὶ Ἅγιους». Τήν 10η Φεβρουαρίου 1971 ἀπηγόρωνε ἐπιστολή, πρός τόν τότε Οἰκουμενικό Πατριάρχη Ἀθηναγόρα, διά τής ὁποίας ζητοῦσε νά πληροφορηθεῖ ἐάν γίνεται μνεία περὶ τής νεομάρτυρος Παρθένας τῆς Ἐδεσσαίας στά τηρούμενα ἀγιολόγια τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Τήν 27η Μαρτίου 1971 ἔλαβε ἀπαντητική ἐπιστολή, ὑπογραφόμενη ὑπό τοῦ Ἀρχιερεύς Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου Νικολάου Πετροπέλλη, διά τής ὁποίας ἀναφέροταν ὅτι «...οὐδαμόν γίνεται μνεία εἰς τά παρ’ ἡμῖν ὑπάρχοντα ἀγιολόγια περὶ τής νεομάρτυρος Παρθένας τῆς Ἐδεσσαίας».

Πάντως, ἀσχετα μέ τήν ἔκβαση τής διαμάχης τοῦ Κ. Ι. Σιβένα μέ τόν τότε Μητροπολίτη Εδέσσης Διονύσιο, ἡ μνήμη τῆς Ἅγιας Παρθένας ἐορτάζεται στήν Ἐδεσσα τήν 9η Ιανουαρίου ἐκάστου ἔτους²⁶ ψαλλομένης τῆς ἀκολουθίας τῆς ἄγιας Παρθένας τήν ὁποία συνέταξε διαμάχης τοῦ Μητροπολίτη Σεραφινού Μικραγιανανίτης καὶ ἐνέκρινε ἡ Ι. Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐλλάδος διά τής ὑπ’ ἀριθμ. πρωτ. 286/διεκπ. 1071/12-11-1957 ἀποφάσεώς της.

3. Η ἄγια νεομάρτυς Χρυσή.

Τρίτη μορφή ἄγιας γυναικός καταγομένης ἀπό τήν περιοχή τῆς Ἐδέσσης εἶναι ἡ ἄγια νεομάρτυς Χρυσή. Ο βίος καὶ τό μαρτύριο της περιλαμβάνεται στό Νέον Μαρτυρολόγιον, τοῦ ἄγιου Νικοδήμου τοῦ Ἅγιορείτου²⁷.

Ο ἄγιος Νικόδημος συνέταξε τόν Βίον τῆς ἄγιας Χρυσῆς βάσει πληροφοριῶν τοῦ προηγούμενου τῆς Ιερᾶς Μονῆς Σταυρονικήτα τοῦ Ἅγιου Ὁρούς πατρός Τιμοθέου. Ο πατήρ Τιμόθεος συνεδέετο πνευματικῶς μετά τής ἄγιας Χρυσῆς. Αὐτό μαρτυρεῖται στόν Βίον της, διόπου ἀναφέρεται ὅτι: «ἀκούσασα ἡ ἄγια (λίγο πρό τοῦ μαρτυρίου της) ὅτι ἐκεῖ κοντά εὐρίσκετο ὁ προηγούμενος τῆς ἐν τῷ Ἅγιῳ Ὁροὶ

κρινέται ότι διάφοροι Τιμόθεοι ήταν πρόσωπο άπαρκτο. Ο ιερομόναχος Τιμόθεος άπό τότε 1793 ή 1794 καί εξής αποτελούσε μέλος της Γεροντικής Συνάξεως της Ι. Μονής Σταυρονικήτα. Κατά τότε μεγαλύτερο διάστημα μεταξύ των έτων 1793-1795 αποσύιαζε από τη Μονή του, πιθανώς, διακονώντας ως οἰκονόμος τότε μετόχιο της Μονής στήν "Οσσιανή" (σημερινό χωριό του Αρχαγγέλου της Άλμωπιας). Ως ιερομόναχος πιθανώς ήταν καί πνευματικός στήν γύρω περιοχή. Κατά τότε 1795, έτος μαρτυρίου της άγιας Χρυσῆς, αποσύιαζε από τη Μονή Σταυρονικήτα από τότε μηνα Ιούλιο έως τά τέλη τοῦ έτους. Προφανώς, ενδίσκετο στό μετόχιο της "Οσσιανής", δύποτε έκληθη από τήν άγια Χρυσή νά προσεύχεται υπέρ αὐτῆς, ήνα ἀξιώση αὐτήν, (δ Θεός) νά τελειώση θεαρέστως τόν δρόμον τοῦ μαρτυρίου της³⁰ καί έτοι ελαβε ἄμεση γνώση περὶ τοῦ μαρτυρικοῦ τέλους της τήν 13η Οκτωβρίου τοῦ έτους 1795.

Δεδομένου ότι τό Νέον Μαρτυρολόγιον τοῦ άγιου Νικοδήμου τοῦ Αγιορείτου ἐξεδόθη γιά πρώτη φορά στή Βενετία τό έτος 1799³¹ καί ότι περιλαμβάνει μαρτύρια άγιων έως καί τό έτος 1796, προκύπτει ότι δέν πέρασε μεγάλο χρονικό διάστημα από τό μαρτυρικό της άγιας Χρυσῆς ἀφ' ότου αὐτό άνεφερθη από τόν πατέρα Τιμόθεο στόν άγιο Νικόδημο, ό δύποτος καί τό κατέγραψε. Κατά συνέπεια, μπορούμε νά υποθέσουμε ότι οί πληροφορίες τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου περὶ τής άγιας Χρυσῆς είναι ἀντικειμενικές καί ότι δέν έχουν παρεισφρύσει στό περιεχόμενο τοῦ Βίου της υποθετικά γεγονότα καί διηγήσεις ἀσχετες προς τήν ίστορική πραγματικότητα.

Τά βασικά σημεῖα τοῦ βίου τής άγιας Χρυσῆς είναι τά εξής:

α.- καθορίζεται διά τόπος καταγωγής τής άγιας, ή κοινωνική τής θέσης καί τονίζεται ή άκλονητη πίστη της στή χριστιανική θρησκεία. Έδω πρέπει νά σημειωθεί ότι τά γραφόμενα υπό τοῦ άγιου Νικοδήμου περὶ τοῦ τόπου καταγωγής τής άγιας Χρυσῆς χορήζουν διευκρινίσεων. Συγκεκριμένως, ἀναφέρεται ότι: «αὗτη ή παρθενομάρτυς καί ἀμιάντος νύμφη τοῦ ἐπουρανίου βασιλέως Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ Σλάτω, διπερ εἰς τήν καθ' ἡμᾶς κοινήν διάλεκτον ἐρμηνεύεται Χρυσῆ, ήτον ἀπό μίαν ἐπαρχίαν τής Βουλγαρίας ἐπονομαζομένην Μογλενῶν, ἐκ τη-

νος χωρίου καλουμένου Σλάτενα». Η διατύπωση τής προτάσεως αὐτῆς μπορεῖ νά δημιουργήσει τήν ἐντύπωση ότι διάγιος Νικόδημος ἀπέδωσε βουλγαρική καταγωγή στήν άγια Χρυσή. Η μελέτη ὅμως τής πολιτικής καί ἐκκλησιαστικής καταστάσεως πού ἐπικρατοῦσε στήν περιοχή αὐτή διευκρινίζει ἀσφαλῶς τό ζήτημα. Τό έτος 1795, έτος κατά τό δύποτο μαρτύρησε ή άγια Χρυσή, βουλγαρικό κράτος δέν ὑφίστατο, ὥστε ή περιοχή τοῦ χωριοῦ της νά ἀποτελεῖ βουλγαρική ἐπαρχία. Ἐκκλησιαστικῶς, ή περιοχή αὐτή κατά τό έτος 1795 υπήγετο ἀπ' εὐθείας στό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο, διότι ή Αρχιεπισκοπή Ἀχριδος, στήν δύποτα υπήγετο ή ἐπισκοπή Μογλενῶν, εἶχε ἥδη καταργηθεῖ (1767). Ενδεικτικό αὐτῶν είναι τό γεγονός ότι τή συγκεκριμένη περίοδο οί ἐπισκοπές τής περιοχῆς διαποιμαίνονται ἀπό ἔλληνικής καταγωγῆς ἀρχιερεῖς τούς δύποτους ἔξελεγε τό Οἰκουμενικό Πατριαρχεῖο. Επομένως, ή ἀπόδοση βουλγαρικῆς καταγωγῆς στήν άγια Χρυσή δέν ευσταθεῖ. Τό γεγονός τής πολυγλώσσου καταστάσεως πού ἐπικρατοῦσε στήν περιοχή δέν δικαιολογεῖ ἀσφαλῶς τό χαρακτηρισμό τῶν κατοίκων της ως ξένων πρόσων τήν έλληνική ἔθνότητα.

Η ἀποψη περὶ βουλγαρικῆς καταγωγῆς τής άγιας Χρυσῆς ἐγένετο ἀβασάνιστα δεκτή ἀπό δρισμένους ἐρευνητές πού ἀσχολήθηκαν μέ τόν Βίον της στό παρελθόν³². Μιά πρώτη προσπάθεια διευκρινίσεως τής έθνικότητος τής άγιας Χρυσῆς κατεβλήθη ἀπό τό Ματθαῖο Λαγγή στό ἔργο του Μέγας Συναξαριστής τής Ορθοδόξου Ἐκκλησίας³³. Πληρέστερη ὅμως ἀξιολόγηση τοῦ ζητήματος αὐτοῦ πραγματοποίησε ὁ ἀρχιμανδρίτης καί ιεροκήρυξ τής Ι. Μητροπόλεως Έδεσσης, Πέλλης καί Άλμωπιας κ. Ιωάλη Φραγκάκος, στό προσφάτως ἐκδοθέν ἔργο του περὶ τής άγιας Χρυσῆς, δύποτον βάσει ίστορικῶν μαρτυριῶν ἀποδεικνύει τήν ἔλληνικότητα τής περιοχῆς καί κατά συνέπεια τήν ἔλληνική καταγωγή τής άγιας³⁴.

β.- μνημονεύονται οί αἵτιες πού δύποτα στήν άγια Χρυσή στό μαρτυρικό. Σέ πρώτο πλάνο προβάλλει διά παράφορος ἐρωτας ἐνός Τούρκου τής περιοχῆς πρόσως τό πρόσωπο τής άγιας, τήν δύποτα ήθελε νά λάβει ώς σύζυγό του, ἐνώ σέ δεύτερο πλάνο προβάλλει διά βούλησή του να μεταστρέψει τήν πίστη τής άγιας Χρυσῆς ἀπό

χριστιανική σέ μωαμεθανική, σύνηθες φαινόμενο κατά τή διάρκεια τής Τουρκοκρατίας³⁵.

γ.- περιγράφονται οί μεθοδεύσεις τοῦ Τούρκου πρόσως ἔξισταμισμό τής άγιας, καί

δ.- παρουσιάζεται διά τρόπος καί τά στάδια τοῦ μαρτυρίου τής άγιας Χρυσῆς.

Συμφώνως πρόσως τίς πληροφορίες τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου, τό δύνομα τής άγιας Χρυσῆς ήταν Σλάτω, τό δύποτο στήν καθομιλουμένη σημαίνει Χρυσή. Κατήγετο ἀπό τό χωριό Σλάτενα, Ζλάτινα ή Ζλάτινο πού δύνομάσθηκε ἔτσι πρόσως της άγιας Χρυσῆς. Πρόκειται περὶ τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Χρυσή τής έπαρχίας Αριδαίας.

Η άγια Χρυσή ήταν κόρη ἐνός φτωχοῦ καί ἀσήμου ως πρόσωπο τήν καταγωγή χριστιανοῦ, διόποτος εἶχε μαζί μέ τή Χρυσή τέσσερις κόρες. Η Χρυσή ἔχειώριζε ἀπό τίς ἄλλες, κατά τό κάλλος τοῦ προσώπου καί τήν ὀδραίότητα. Η φυσική της, δύμως, δύμορφιά στάθηκε ή αὐτία πού τήν δύποτη στό μαρτυρίο. Κάποιος Τούρκος τής περιοχῆς βλέποντας τήν δύμορφιά της τήν ἐρωτεύτηκε καί προσπαθοῦσε μέ κάθε τρόπο νά την κάνει γυναικα του.

Κάποια ήμέρα πού ή Χρυσή βγήκε ἔξω ἀπό τό χωριό της μαζί με ἄλλες γυναικες, γιά νά συλλέξουν καυσόδευλα, δι «ἐπίβουλος Αγαρηνός», δι δύποτος τήν εἶχε ἐρωτευθεῖ, συνοδευόμενος ἀπό Τούρκους φίλους του, τήν ἀκολουθεῖ καί τή συλλαμβάνει. Βιαίως τή μεταφέρει στό σπίτι του δύπου, ἀρχικῶς, υποδεικνύει στή Χρυσή νά ἐγκαταλείψει τή θρησκεία της καί νά «τουρκίση». Πρός ἐπίτευξη τοῦ σκοπού του αὐτοῦ «ἀρχίζει νά κολακεύη τήν Αγίαν μέ πολλάς υποσχέσεις καί ταξίματα, πάσχοντας νά διαστρέψῃ τήν γνώμην της καί νά τήν φέρῃ εἰς τήν θρησκείαν του». Υπόσχεται μάλιστα ότι, ἐάντις ἔξισταμισθεῖ, θά τήν κάνει σύζυγό του. Σέ ἀντίθετη περίπτωση τονίζει ότι θά τήν υποβάλλει σέ φρικτά βασανιστήρια καί δοκιμασίες.

Η Χρυσή δέν ἐνέδωσε στής προτάσεις τοῦ «Αγαρηνού» καί μέ παρρησία τοῦ ἀπάντησε, ότι «...ἐγώ τόν Χριστόν μου πιστεύω, καί προσκυνῶ, καί αὐτόν μόνον γνωρίζω διά νυμφίον μου· τόν δύποτον δέν θέλω ἀρνηθῆ πώποτε, καν καί εἰς λεπτά κομμάτια τό σῶμα μου κατακόψετε...»³⁶.

Μόλις ἀκούσει αὐτή τήν δύμολογία πίστεως διαύρκειας πρόσωπο τής άγιας Χρυσῆς ἀπό

καί οί δύμόδοξοι φίλοι του, σκέφθηκαν ἄλλους τρόπους, ώστε νά μεταστρέψουν τήν πίστη τής άγιας. Έτσι, «ἡξεύροντες ότι αἱ γυναικες εἶναι φυσικά πλέον ἐπιτηδειότεραι ἀπό τούς ἄνδρας εἰς τό άπατον, καί μάλιστα τάς δύμοιας αὐτῶν γυναικας, παρέδωσαν τή Χρυσή στής Τουρκάλες συζύγους τους μέ σκοπό νά τήν πείσουν νά ἀλλάξει τήν πίστη της. Τό σχέδιο τους αὐτό διήρκησε ἔξι περίπου μῆνες, χωρίς δύμως ἀποτέλεσμα.

Στή συνέχεια, δι «Αγαρηνός» κάλεσε τούς γονεῖς τής Χρυσῆς καί τίς ἀδελφές της καί μέ ἀπειλές κατά τής ζωῆς τους τούς ὑπέδειξε νά πείσουν τή Χρυσή νά ἀλλαξιοπιστήσει. Σέ ἀντίθετη περίπτωση ἀπειλήσεις ότι θά θανατώσει τή Χρυσή καί τους ίδιους θά βασανίσει παραδειγματικῶς. Έντρομοι οί γονεῖς καί οί ἀδελφές τής Χρυσῆς προσπάθησαν νά μεταστρέψουν τήν πίστη της. Η προσπάθειά τους δύμως δέν ἔφερε κανένα ἀποτέλεσμα. Τό φρόνημα τής άγιας ούτι μόνον δέν εἶχε καμφθεῖ, ἀλλ ἀπεναντίας δήλωσε ότι: «Ἐσεῖς όπού μέ παρακινεῖτε νά ἀρνηθῶ Χριστόν τόν ἀληθινόν Θεόν, δέν είσθε πλέον γονεῖς μους καί ἀδελφαί μους· οὔτε ἐγώ θέλω νά σᾶς ἡξεύρω ως τοιούτους εἰς τό ἔξης· ἀλλ ἀντί δι 'ἐσας, Πατέρα μέν ἔχω τόν Κύριόν μου Ιησοῦν Χριστόν· μητέρα δέ τήν Κυρίαν μου Θεοτόκον· ἀδελφούς δέ καί ἀδελφάς ἔχω τούς Αγίους καί τάς Αγίας, καί μέ τοιαύτην τήν ἀπόκρισιν τούς ἀπέβαλεν»³⁷.

Μετά τό ναυάγιο καί αὐτής τής μεθόδου τῶν Τούρκων οί «Αγαρηνοί» ἀρχισαν νά ἐπιδίδονται σέ συστηματικό βασανισμό τής Χρυσῆς. Έπι τρεῖς περίπου μῆνες τήν ἐρράβδιζαν καθημερινῶς. Έπειτα «ἐκδάραντες αὐτήν καί πολλά λωρία ἐβγάνοντες ἀπό τό δέρμα της, τά διάφορας αἴματα ποταμούδον ἔτρεχεν ἀπό τό παρθενικό σῶμα τής Τούρκους καί τήν παρακεμένην γήν ἐκοκκίνιζεν· εἶτα σούβλων πυρώσαντες, διαπερδίσιν ταύτην πέρα καί πέρα ἀπό τα αὐτία τής Μάρτυρος,

Χρυσῆς ὅτι παρ' ὄλες αὐτές τίς δοκιμασίες ἡ ἀγία δέν εἶχε πεθάνει, «ἐκρέμασαν τήν τοῦ Χριστοῦ ἀμνάδα, εἰς μίαν ἀγριαπιδιάν καὶ δραμόντες ὄλοι μέ τάς μαχαίρας των, κατέκοψαν μεληδόν ὄλον τό ἱερόν σῶμα τῆς παρθένου»³⁹.

Ἐκτοτε, ἡ μνήμη τῆς ἀγίας νεομάρτυρος Χρυσῆς ἔορτάζεται τήν 13η Ὀκτωβρίου ἐκάστου ἔτους.

Ἄλλες γραπτές μαρτυρίες περὶ τῆς ἀγίας Χρυσῆς, ἐκτός αὐτῶν τοῦ Νέου Μαρτυρολογίου, δέν ὑπάρχουν. Σώζονται δύμας μερικές τοιχογραφίες σέ ναούς τῆς Μητροπόλεως Ἐδεσσης, τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας, καθώς καὶ μία φορητή εἰκόνα τῆς ἀγίας. Συγκεκριμένως, στή νότια πλευρά τοῦ καθολικοῦ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἀρχαγγέλου Ἀλμαπίας ἔχει ίστορηθεῖ τό μαρτύριο τῆς ἀγίας Χρυσῆς. Οἱ τοιχογραφίες αὐτές εἰναι χρονολογημένες ἀπό τό ἔτος 1888⁴⁰. Στόν ἐνοριακό ναό τῆς ἀγίας Παρα-

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Ἀντωνίου Παπαδοπούλου, Ἀγιολογία. Θέματα γενικά, εἰδικά καὶ ἔօρτολογίου, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 44. Ἰωάννου Φουντούλη, Λεοβιανά Ἀγιολογικά Μελετήματα A, ἔδισις Ἰ. Μητροπόλεως Μυτιλήνης, 14, Μυτιλήνη 1997, σ. 125.

2. Γεωργίου Χρυσοστόμου (Ἀρχιμανδρίτου), Ὁ ὑμνογράφος Γεράσιμος μοναχὸς Μικραγαννανίτης καὶ οἱ ἀκολουθίες του σέ ἀγίους τῆς Θεσσαλονίκης. Συμβολὴ στή μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 116.

3. Ὁσίου πατρός ἡμῶν Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Συναξαριστής τῶν δώδεκα μηνῶν τοῦ ἑνίαυτοῦ, τόμος ἕκτος Ιούλιος - Αὔγουστος, ἔκδ. «Ορθόδοξος Κυψέλη», Θεσσαλονίκη 1989², σ. 253. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanæ*, μηνός Αὔγουστου (21), Bruxellis 1902, σ. 912. Σωφρονίου Εὐστρατιάδου (Μητροπολίτου πρ. Λεοντιοπόλεως), Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἔδισις τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐλλάδος, ἄν. χρον., σ. 78.

4. Γιά τόν βίο καὶ τό μαρτύριο τῆς ἀγίας Βάσσας βλ. π. *Acta Sanctorum Augusti*, τόμ. IV, collegit I. Bollandus cet., Antverpiae 1643, (Editions Culture et Civilisation), Bruxelles 1970, σ. 419. H. Delehaye, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanæ Propylaeum ad Acta Sanctorum Augusti*, Bruxellis 1902, σ. 912. B. Latysev, «Hagiographica graeca

σκευῆς τοῦ χωριοῦ Περίκλεια σώζεται μία τοιχογραφία τῆς ἀγίας Χρυσῆς μέ τοπική ἐνδυμασία. Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ αὐτοῦ χρονολογοῦνται ἀπό τό ἔτος 1862. Ἐπίσης, στόν ἱερό ναό τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου τοῦ χωριοῦ Χρυσῆς ὑπάρχει μία φορητή εἰκόνα τῆς ἀγίας Χρυσῆς λαϊκῆς τεχνοτροπίας. Ἡ εἰκόνα αὐτή φέρει ἡμερομηνία: «Ιουνίου πρότη» 1886.

Τέλος, πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἀσματική ἀκολουθία τῆς ἀγίας Χρυσῆς συνέγραψε ὁ ὑμνογράφος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, ὁ μακαριστός γέρων Γεράσιμος Μικραγαννανίτης⁴¹.

Ἐπίσης, νέα ἀκολουθία, παράκληση καὶ χαιρετισμούς τῆς ἀγίας καὶ ἐνδόξου Νεομάρτυρος Χρυσῆς συνέγραψε καὶ ἔξεδωσε προσφάτως ὁ πανοσιολογιώτατος ἀρχιμανδρίτης - ἴεροκήρυξ τῆς Ἰ. Μητροπόλεως Ἐδεσσης, Πέλλης καὶ Ἀλμαπίας κ. Ἰωάννη Φραγκάκου⁴².

inedita», ἐν *Mémoires de l' Academie Imperiale de Saint-Petersbourg*, 8, XII. 2 (1914), σ. 133-146. A. Ehrhard, *Überlieferung und Bestand der hagiographischen und homiletischen Literatur der griechischen Kirche*, τ. I, Leipzig 1937-1952, σ. 685. Bλ. καὶ Ἀρχιμ. Ἰωάννη Φραγκάκου, *Bίος καὶ ἀκολουθία τῆς ἀγίας μεγαλομάρτυρος Βάσσης τῆς Ἐδεσσαίας* καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς Ἀγαπίου, Θεογγίου καὶ Πιστοῦ φαλλομένη τῇ καὶ τοῦ Αὐγούστου μηνός. Ταύτη προσετέθησαν ὁ Παρακλητικός Κανὼν καὶ οἱ χαιρετισμοί τῶν αὐτῶν ἀγίων. Ἐποήθησαν ἀπαντά ὑπό τοῦ ἀρχιμανδρίτου ΙΩΗΛΑ ΦΡΑΓΚΑΚΟΥ καὶ ἐκδίδονται τό πρώτον προνοίᾳ μέν τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ἐδεσσης, Πέλλης καὶ Ἀλμαπίας κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, δαπάναις δέ τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἀγίων Πάντων Ἐδεσσης, Ἐδεσσα 1990, σ. 28-29.

130. J. R. Knipfing, «The libelli of the Decian persecution», ἐν *Harvard Theological Review*, Cambridge (Massachusetts) 16 (1923), σ. 345-390. Καλλίπτης Μπουδάρα, *Τό δίκαιο στά αγιολογικά κείμενα*, (Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Athener Reihe), Αθήνα 1987, σ. 29-32.

6. Ἰωάνν. Ἀναστασίου, *Ἐκκλησιαστική Ιστορία*, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1983, σ. 160-161.

7. *Acta Sanctorum Augusti*..., σ. 420.

8. M. Γαλανοῦ, *Bίοι Ἀγίων*, ἔκδοσις Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἐλλάδος, τεῦχ. Η' (Αὔγουστος), Αθῆναι 1950, σ. 73.

9. P.M. Σωτήρογχου, Παιδομάρτυρες. Παιδιά πού ἐμαρτύρησαν καὶ ἐθνιάσθησαν γιά τὸν Χριστό, Αθήνα 1995¹, σ. 263 n.εξ.

10. *Acta Sanctorum Augusti*..., σ. 420.

11. *Acta Sanctorum Augusti*..., σ. 420.

12. *Acta Sanctorum Augusti*..., σ. 421.

13. Βίος καὶ ἀκολουθία τῆς ἀγίας μεγαλομάρτυρος Βάσσης τῆς Ἐδεσσαίας καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς Ἀγαπίου, Θεογγίου καὶ Πιστοῦ φαλλομένη τῇ καὶ τοῦ Αὐγούστου μηνός. Ταύτη προσετέθησαν ὁ Παρακλητικός Κανὼν καὶ οἱ χαιρετισμοί τῶν αὐτῶν ἀγίων. Ἐποήθησαν ἀπαντά ὑπό τοῦ ἀρχιμανδρίτου ΙΩΗΛΑ ΦΡΑΓΚΑΚΟΥ καὶ ἐκδίδονται τό πρώτον προνοίᾳ μέν τοῦ Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτου Ἐδεσσης, Πέλλης καὶ Ἀλμαπίας κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, δαπάναις δέ τοῦ Ἱεροῦ Ναοῦ Ἀγίων Πάντων Ἐδεσσης, Ἐδεσσα 1990, σ. 28-29.

14. Ἐνθ. ἀν., ὅπου σημειώνεται ὅτι: «Ο Πατριάρχης Ἀντιοχείας Πέτρος ὁ Γναφεύς, πρὶν ἀναχωρήσῃ τό ἔτος 464 γιά τήν Ἀντιόχεια, ἥτο «Πρεσβύτερος τοῦ ἐν Καλχηδόνι ναοῦ Βάσσης τῆς μάρτυρος» (P.G. 86,176). Ἐπίσης, σέ μια ἐπιστολή, πού ὑπογράφεται ἀπό 40 κιληρικούς τῆς ἐπισκοπῆς Χαλκηδόνος ὑπό τόν ἐπίσκοπον Φωτεινόν 24ος ὑπογράφει ὁ Ἰουλιανός ἐλέω Θεοῦ Πρεσβύτερος καὶ ἡγούμενος μονῆς τῆς ἀγίας Βάσσης ἐν τῷ Ἰμέρῳ ὑπό Φωτεινόν τόν ἐπίσκοπον (Mansi, τόμ. 8, σ. 1075). Ο διοικος Ἀλάπωις ὁ Κιονίτης (26 Νοεμβρίου) πέρασε μά νύκτα στόν ναό αὐτόν τό ἀριθμ. 234 χειρόγραφο τοῦ 15ου αἰώνος τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ξηροποτάμου Ἀγίου Όρους.

15. Περὶ τῆς ὑπάρχεως δύο ἀσματικῶν κανόνων τοῦ Ιωνίης πρός τιμήν τῆς ἀγίας Βάσσης βλ. Εὐτυχίου Τωμαδάκη, Ἰωσήφ ὁ Υμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον, ἐν Ἀθήναις 1971, σ. 185. Σ. Παπαθηλιοπούλου - Φωτοπούλου, Ταμεῖον ἀνεκδότων Βυζαντινῶν ἀσματικῶν Κανόνων, *Seu Analecta Hymnica Graeca e Eodicibus eruta Orientis Christiani. I. Κανόνες Μηνάων*, Αθήναι 1996, σ. 271. H. Hunger - O. Kresten, *Katalog der griechischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Teil 3/I: Codices Theologici 1-100*, Wien 1976, σ. 62.

16. Ἀρχιμ. Ἰωάννη Φραγκάκου, Ἐνθ. ἀν., σ. 29.

17. Διονυσίου Παπανικολοπούλου (μητροπολίτου Ἐδεσσης), *Ἡ Ἅγια Νεομάρτυρις Παρθένα* ἡ Ἐδεσσαία, Αθήναι 1958, τοῦ ἴδιου, ἀκολουθία τῆς ἀγίας Ἐνδρέου Νεομάρτυρος Παρθένας τῆς Ἐδεσσαίας, Αθήναι 1958.

18. Ἐνθ. ἀν., ἀκολουθία..., σ. 7-9.

19. Περὶ αὐτῶν βλ. καὶ Εὐσταθίου Στουγιανάκη, *Ἐδεσσα ἡ Μακεδονικὴ ἐν τῇ ιστορίᾳ*, Θεσσαλονίκη 1933, σ. 229-231. K.I. Σιβένα, *Ἡ Ἐδεσσα ἐπί Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 7-13. Κωνσταντίνου Σταλίδη, *Ἡ Ἐδεσσα στά χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας*, 14ος αι. - 1912, τ. Α', *Ἐδεσσα* 1988, σ. 127-129. Γεωργίου Μίντση, *Ιστορία τῆς Ἐδεσσας*. (*Ἐκκλησιαστική πολιτική*, 1ος-20ος αι.), *Ἐδεσσα* 1993, σ. 102-104, ὁ ὅποιος σημειώνει ὅτι: «Πάντως, πρέπει νά τονισθεῖ ὅτι νεότερες μελέτες (στηριζόμενες στό δωρητήριο τοῦ Σέρβου Μπαγκάρα πρός τή Μονή τοῦ Ἀγίου Παύλου, διπού φαίνεται ἡ ὑποτέλεια του στοὺς Τούρκους) δέν δέχονται ὅτι ὁ θρύλος τῆς προδοσίας τοῦ Κέλ Πέτρου καὶ τῆς βίαιης κατάληψης τῆς Ἐδεσσας ἀνταποκρίνονται στήν ἀλήθεια: ἀντίθετα ἡ οποίης οὐ ποστηρίζουν ὅτι ἔγινε εἰρηνική παράδοση τῆς πόλης ἀπό τοὺς Σέρβους στοὺς Τούρκους».

20. Βασιλείου Δημητριάδη, *Ἡ Κεντρική καὶ Δυτική Μακεδονία* κατά τόν Εβληγία Τσελεμπή, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 24-26, 234-245, 258-259. Εὐσταθίου Στουγιανάκη, *Ἐδεσσα*, δ.π., σ. 227-229. Αποστόλου Βακαλοπούλου, *Ιστορία τῆς Μακεδονίας 1354-1833*, Θεσσαλονίκη 1988, σ.

42. Κωνσταντίνου Σταλίδη, *Ἡ Ἐδεσσα*, δ.π., σ. 95-98. Γεωργίου Μίντση, «Ἡ κατάληψη τῆς Ἐδεσσας ἀπό τοὺς Τούρκους (1389)», *Μακεδονικά ΚΘ'* (1994), σ. 257-260.

21. K. I. Σιβένα *Ἡ Ἐδεσσα* ἐπί Τουρκοκρατίας. Λαογραφική περιγραφή, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 7-12, 62-65.

22. *Ἐνθ. ἀν.*, σ. 63.

1749-1809), ἔκδ. Ἀστήρ, Ἀθῆναι 1959, σ.237 καὶ τοῦ Ἀθανασίου Μάργαρη, «Ἐἰσαγωγικό σημείωμα τοῦ ἐπιμελητῆ», στήν ἑκδοση τοῦ Συναξαριστοῦ Νεομαρτύρων, γ' ἔκδ., Ὁρθόδοξος Κυψέλη, Θεσσαλονίκη 1996, σ. 12-13.

32. Βλ. Ἰωάννου Μ. Πεφαντώνη, Λεξικόν Νεομαρτύρων (Οἱ νεομάρτυρες ἀπό τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινούπολεως μέχρι τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ δούλου Ἐθνους), Ἐκκλησιαστικά ἐκδόσεις ἑθνικῆς ἑκατοπεντηκονταετηρίδος, 8, ἐν Ἀθήναις 1972, σ. 477: «...μαρτυρήσασα (ἡ ἀγία Χρυσή) ἐν Βουλγαρίᾳ μεγαλύνεται σήμερον ὑπὸ πάντων τῶν Ὁρθοδόξων». Σωρονίου Εὐστρατιάδου, Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἔκδ. τῆς Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἄν. χρον., σ. 481: «Αὕτη ἡν Βουλγαρίς, ἀγαπηθεῖσα ὑπὸ Τούρκου, δύσις ἐπέμενε νά συζευχθῇ αὐτήν ἀρνουμένην δέ ὑπέβαλον εἰς φρικτά βασανιστήρια....».

33. Ἀρχιμ. Ματθαίου Λαγγῆ, Ὁ Μέγας Συναξαριστής τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι, 1985⁵, τόμ. Γ', Μήν Οκτώβριος, σ. 300.

34. Ἀρχιμ. Ἰωάννη Φραγκάκου (Ιεροχήρουκος), Ἡ ἀγία νεομάρτυρις Χρυσή, Ἐδεσσα 1997, σ. 9 καὶ ὑποσημ. 1.

35. Ἰωάννου Ε. Ἀναστασίου, «Ἐἰσαγωγικά για τὴ μελέτη τῶν Νεομαρτύρων», Πρακτικά Θεολογικοῦ Συνεδρίου εἰς τιμήν καὶ μνήμην τῶν Νεομαρτύρων, ἑκδοση Ἱερᾶς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 30 κ.ἔξ. Πρωτ. Δημητρίου Κωσταντέλου, «Οἱ βίοι τῶν νεομαρτύρων ὡς πηγή μεθόδων ισλαμικοῦ προστηλυτισμοῦ», Πρακτικά, δ.π., σ. 212.

36. Νέον Μαρτυρολόγιον, σ. 259.
37. Ἐνθ. ἀν. σ. 260.
38. Ἐνθ. ἀν. σ. 260.
39. Ἐνθ. ἀν. σ. 260.

40. Οἱ τοιχογραφίες αὐτές ἔγιναν ἀπό τὰ ἀδέλφια Εὐάγγελο, Νικόλαο καὶ Ἀναστάσιο, ζωγράφους ἀπό τὸ Κρούσοβο. Βλ. Ἀρχιμ. Ἰωάννη Φραγκάκου, Ἡ ἀγία Νεομάρτυρις Χρυσή, Ἐδεσσα 1997, σ. 10.

41. Κ. Σταλίδη, Ἡ Ἐδεσσα, δ.π., σ. 146-147. Ἀρχιμανδρίτου Γεωργίου Χρυσοστόμου, Τό ἔργον τοῦ ὑμνογράφου Γερασίμου Μοναχοῦ Μικραγιαννανίτου. Εὔρετήρια, Ὅργανισμός Πολιτιστικῆς Πρωτεύουσας τῆς Εὐρώπης, Θεσσαλονίκη 1997, σσ. 81, 98, 135.

42. Ἀρχιμ. Ἰωάννη Φραγκάκου, Ιεροκήρυκος, Ἡ ἀγία Νεομάρτυρις Χρυσή. Α'. -Βίος, Ἀκολουθία, Παράπλησις καὶ Χαιρετισμοί τῆς ἀγίας ἐνδόξου νεομάρτυρος Χρυσῆς τῆς ἐν Χρυσῇ τῆς Ἀλμωπίας μαρτυρησάσης τῆς ΙΓ' Ὁκτωβρίου μηνός. Ποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμανδρίτου Ἰωάννη Φραγκάκου Ιεροκήρυκος. Β. - Ἀκολουθία τῆς ἀγίας νεομάρτυρος Χρυσῆς. Ποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Οσιολογιωτάτου Μοναχοῦ Γερασίμου Μικραγιαννανίτου Υμνογράφου τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας. Πάντα τὰ ἀνωτέρω ἐκδίδονται προνοίᾳ μὲν τοῦ Σεβασμωτάτου Μητροπολίτου Ἐδέσσης κ. Χρυσοστόμου δαπάναις δέ ἀνωνύμου τινός εὐλογημένου χριστιανοῦ πρόσ θυσιακήν τῶν Ὁρθοδόξων ὀφέλειαν καὶ ἐνίσχυσιν τοῦ Ιερού Ναοῦ τῆς Νεομάρτυρος Χρυσῆς ἐν Ἀλμωπίᾳ, Ἐδεσσα 1997.

Georgios Ch. Gavardinas

Figures of female saints from Edessa.

The great martyr St Bassa and the neomartyrs St Parthena and St Chryse

This paper offers information about the three female saints of Edessa and the wider area: the great martyr Bassa and the neomartyrs Parthena and Chryse.

St Bassa was the first holy woman of Edessa to have her sanctity recognised by the Church, and her memory is honoured on 21 August. She lived and was martyred in the reign of Emperor Galerius Valerius Maximianus (291–311).

The neomartyr St Parthena lived and died in the fourteenth century. Little information about her has come down to us, but she seems to have been martyred in the year that the Turks took Edessa, c. 1375. Various local traditions testify to the martyrdom of St Parthena, and this paper undertakes a comparative analysis of the information they give.

The third saint from the Edessa area is the neomartyr St Chryse, who was from the village of Zlata in Aridaia province. The sole written source for her life and martyrdom is the *New Martyrologion* of St Nikodemos the Athonite, who describes Chryse's martyrdom in 1795 on the basis of information from irrefutable ear- and eye-witnesses. Indirect information about her life and martyrdom is supplied by a few dated portable icons and frescoes of the saint that were painted at the time of her martyrdom.

Ευθύμιος Ν. Τσιγαρίδας

Οικοδομικές φάσεις της Παλαιάς Μητροπόλεως Εδέσσης

Στην πόλη της Έδεσσας, όπως είναι γνωστό, διατηρούνται με πολλές εσωτερικές επεμβάσεις οι μόνοι μέχρι στιγμής βεβαιωμένοι βιζαντινοί ναοί του Νομού Πέλλης, ο ναός της Παλαιάς Μητροπόλεως και ο ναός των Αγίων Αποστόλων (Κίσσας 1995).

Ο ναός της Παλαιάς Μητροπόλεως αρχικά ήταν αφιερωμένος στην τον Θεού Σοφία, ενώ στα χρόνια της Τουρκοκρατίας στην Κοίμηση της Θεοτόκου, όπως είχα την ευκαιρία να αποδείξω αλλού (Τσιγαρίδας 1984), άποψη την οποία ενίσχυσε ο Κώστας Σταλίδης (Σταλίδης 1995).

Ο ναός μέχρι το 1972 σωζόταν με πλήρως αλλοιωμένη την αρχική του μορφή, λόγω των γενομένων, σε διαφόρους περιόδους, επισκευών, προσθηκών και επεκτάσεων. Ειδικότερα, ο ναός εξωτερικά, τόσο από τη νότια, όσο και από τη βόρεια πλευρά, παρείχε την εντύπωση μακρόστενης οικίας ή αποθήκης (εικ. 1-3) με ορθογώνια παράθυρα, που στεγάζοταν σ' όλο το μήκος με δικλινή αετωματική στέγη. Την ίδια εντύπωση παρείχε ο ναός και από δυτικά (εικ. 4), και μόνο όταν κανείς προσέγγιζε την ανατολική του πλευρά ήταν δυνατόν να αντιληφθεί ότι επρόκειτο περί ναού και μάλιστα βιζαντινού. Στην ανατολική πλευρά δέσποζε η υψηλή, τρίπλευρη αψίδα του ιερού και οι επίσης τρίπλευρες αψίδες της προθέσεως και του διακονικού (εικ. 5).

Εσωτερικά ο ναός παρουσίαζε τον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής των χρόνων της

Τουρκοκρατίας με δικλινή στέγη, ευρύτατο νόρθηκα - ισομήκη σχεδόν με τον κυρίως ναό και υπερώ ακατά τη δυτική και νότια πλευρά (εικ. 6-8). Παράλληλα, ο ναός έφερε ξύλινη οροφή δύνι περιόδων με “ουρανό” στο κεντρικό κλίτος, που δεν επέτρεπε την οπτική επαφή με την ξύλινη στέγη και την ανωδομή του (εικ. 9). Η παλαιότερη φάση της ξύλινης οροφής, που περιοριζόταν στο κεντρικό κλίτος, παρουσίαζε την απλούστερη μορφή μιας τυπικής ξύλινης οροφής αστικών οικιών και τρίκλιτων βασιλικών του 19ου αι. (εικ. 10). Η μόνη ορατή διακόσμηση, με τοιχογραφίες των χρόνων της Τουρκοκρατίας (17ος αι.), περιοριζόταν στο ιερό.

Πληγή των κατά καιρούς γενομένων επεμβάσεων στο μνημείο, που αλλοίωσαν πλήρως την αρχική του μορφή, η κατάσταση διατηρήσεως δεν ήταν καλή, λόγω της από πολλών ετών εγκαταλείψεως και της μη χοήσεως του ως ναού. Η ξύλινη στέγη είχε υποστεί αποσάθωση από τα νερά της βροχής, τα οποία προ-

1. Άποψη του ναού από την νότια πλευρά προ των εργασιών (1971).